

Máté Zsuzsanna: Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészettudomány felől

TUBA MÁRTA

középiskolai tanár, PhD

Gárdonyi Géza Általános és Középiskola, Érd

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

dr.tuba.marta@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8264-2108>

Zsuzsanna Máté's book *Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészettudomány felől* (The Tragedy of Man in the Arts – From the Perspective of Comparative Art Studies) was published on the 200th anniversary of Imre Madách's birth.

Keywords: *Imre Madách: The Tragedy of Man, literary transformations, the Madách cult, and contemporary Hungarian art, The Tragedy of Man and the musical works, The Tragedy of Man and the movies, the presentations of The Tragedy of Man*

Madách Imre születésének 200. évfordulójára jelent meg Máté Zsuzsanna *Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészettudomány felől* című könyve.

Kulcsszavak: *Madách Imre: Az ember tragédiája, szépirodalmi transzformációk, Madách-kultusz és a mai magyar képzőművészet, a Tragédia és a zeneművek, a Tragédia és a filmek, a Tragédia színrevitelei*

Madách Imre születésének 200. évfordulóján jelent meg Máté Zsuzsanna esztéta és irodalmár, az SZTE JGYPK Rajz-művészettörténet tanszék tanárának monográfiája. A kötet az SZTE JGYPK tudományos és művészeti pályázatának támogatásával jelent meg, szakmai lektora Varga Emőke. A könyv ismertetésére számomra kedves okból vállalkoztam: Varga Imre Madách bronzszobra Salgótarjánban a Kissomlyó úton áll, hajdani iskolám, a Bolyai János Gimnáziumhoz vezető lépcsősor mellett.

Jelen kötettel Máté Zsuzsanna célja az volt, hogy Madách drámai költeményét ne kizárólagosan az esztétikai, művészetfilozófiai, irodalomtudományos diskurzus felől, hanem az összehasonlító művészettudomány szempontjából és képzőművész alkotóként is megközelítse. Nem leltározni akarja *Az ember tragédiájának* színreviteleit vagy más művészi feldolgozásait, hanem válogatott műalkotások elemzésével mediális tendenciákat szeretne kimutatni, és saját képkiallítását kommentálva értelmezést átnyújtani (9).

A szerző az I. fejezetben eddigi kutatásai nyomán értelmezi Madách fő művét (Máté 2004, 2013, 2018): *Az ember tragédiája* „A lét egészére irányulva

a világ jelenségeit összefüggésrendszerben láttatja egy drámai költeménybe helyezve, hogy közös (lét)értelmet fedezzen és fedeztessen fel és ebben rejlik mindenkori aktualitása” (15). Modernségét pedig az adja, hogy kimozdítja a befogadót az emberiség problémáinak reflektálatlan közegéből, bevezeti egy kérdéssorozatba, és nyitottsága révén benne is hagyja (17). A II. fejezetből tudjuk meg, hogy miért ideális Az ember tragédiája a művészeti átváltoztatásokra. A mű generatív erejét esztétikai minősége adja, ez pedig (Jauß nyomán) a befogadás, a hatás és az utóélet milyenségétől függ. A szó-szó, szó-zene, szó-színház, szó-film kölcsönviszony egyúttal kölcsönös létben tartást, gyarapítást eredményez (21). Az ember tragédiája a kevert műfajiság és a kevert mediális jellemzők bevonása miatt hermeneutikailag feltölthető, nyitott az értelmezés szabadságára, ezért könnyen átvihető a különböző művészeti ágak jelrendszerére. A szerzői utasításokban olvasható a látvány, a mozgásformák, a hanghatások leírása, a fény erősségének, milyenségének jelzése, és a dialógusokban is találhatók látásra, hallásra, érzékelésre felszólító szövegrészek (24). Máté Zsuzsanna hermeneutikai és esztétikai szempontból minden feldolgozást transzformációnak tart, ezen belül megkülönböztet illusztrációt, adaptációt, szabad adaptációt és szabad újraalkotást a pretextustól/premédiumtól való távolodás mértéke szerint (27).

A III. fejezet a *Tragédia* 20. század eleji szépirodalmi transzformációit mutatja be az 1923-as Nyugat és a kolozsvári Pásztortűz folyóirat centenáriumi emlékszámában megjelent művek középpontba állításával (Gellért Oszkár, Juhász Gyula, Telekes Béla, Bányai Kornél, Szabó Lőrinc, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Reményik Sándor). A fejezet különösen Czóbel Minka *Donna Juanna* drámai költeményére (1900) hívja fel az olvasó figyelmét mint az első továbbírásra, szabad újraalkotásra.

A IV. fejezet a Madách-kultusz és a mai magyar képzőművészet kapcsolatát tárgyalja, áttekintve a Madách Imréről készült szobrok, fejszobrok, illetve *Az ember tragédiájához* készült installációk, illusztrációk keletkezését. Az első köztéri Madách-szobor Sidló Ferenc 1937-ben Balassagyarmaton felavatott szobra az író megélt szerepeire utal: a zsinóros ruha a vármegyei táblabíróra és országgyűlési képviselőre, a kettős kézmozdulat a költőre és fő művének üzenetére, a kissé lehajtott fej a bölcselőre (49). Varga Imre 1969-es salgótarjáni és Vilt Tibor 1973-as margitszigeti Madách-szobra az ideológiai viták alóli felszabaduláshoz kötődik (50). Vilt szobra esendő testben lakozó, de átszellemült arcú, látnoki alakot formáz; Varga Imréé aszketikus testű, de tömörszerűségében szilárd jellemű alakot, a szélfúttá köpeny ellenében (52). Vigh Tamás Madách-feje (1964) a csesztvei kúriában, Magyarország egyetlen Madách emlékmúzeumában kapott helyet, Somló Sári Madách-mellszobra

(1922) a Nemzeti Színház aulájában. Kövesházi Kalmár Elza Madách-mellszobra (1938) a szegedi Nemzeti Emlécsarnokban látható, hiszen a Szabadtéri Játékok 1933-as nyitóelőadása Az ember tragédiája volt. Jéga-Szabó László szobor-installációi a későmodern intellektualitás irányához kapcsolhatóan gondolják tovább a Tragédiát. A szöveghez készült több mint 45 különböző illusztrációt, sorozatot a Digitális Madách Archívum őrzi (Than Mór, Zichy Mihály, Buday György, Kass János és mások) (59).

Az V. fejezet Az ember tragédiájának zenei átváltozásait, összesen 12 zeneművet elemez. Az 1883-as ősbemutatót Erkel Gyula zenéje kísérte, érzelmileg fokozva a historizáló látványszínház hatását. A későbbi színházi előadásokhoz Langer Viktor, Buttkay Ákos, Máder Rezső, Farkas Ferenc, Vaszy Viktor, Eötvös Péter és Dávid Gyula írt kísérőzenét (69). A *Tragédia* egy-egy gondolata ihlette Veress Gábor *Dicsőség a magasba* c. dalművét (1905), és Bárdos Lajos *Madách szavára: Ember küzdj!* c. kánonját (1935). A Bëlga együttes 2010-ben írta Az ember tragédiája c. rapdalt. A humoros, kivonatolt interpretáció az Oktatási segédanyag albumuk darabja.

Ránki György Az ember tragédiája c. misztérium-operája (1970) követi az eredeti szöveget, de a zeneszerző az űr és az eszkimó szín közé egy aktuális látomást iktatott be, az atomkatasztrófát (73). Bozay Attila Az öt utolsó szín – Madách Imre Az ember tragédiája nyomán c. operájában (2000) mai létünk és közeljövőnk problémáival szembesít: eljött a globalizáció, fogyatkozóban az energia, az ember elhagyja a földi gravitációt űrutazása során, leépül az emberi beszéd (75-76). Eötvös Péter *Paradise reloaded – Lilith* című operája (2014) a Tragédiához hasonlóan ószövetségi témára épül, bár apokrif héber forrásra, Lilith, Ádám első feleségének történetére. Szerkezete időutazás, tartalmazza férfi és nő egyenjogúságának vagy alávetettségének kérdését, és a megoldás szempontjából nyitott marad. Az opera alapkérdése Eötvös szerint: „ha mindkét asszony terhes, akkor ki a mi ősanánk? A démoni Lilith leszármazottai vagyunk, vagy az önállótlan, állandó társakere-ső Éváé (79)?”

Szegmentált kölcsönzéseken alapuló, szinte posztmodern újraalakítás Dohnányi Ernő *Cantus vitae* (Az élet dala, op. 38) szimfonikus kantátája (1941). Dohnányi zeneművét tudományosan megalapozott zenei kommentár-nak tekinti, melyben a *Tragédia* optimista értelmezését vallja: az emberi küzdés az élet értelme és értéke, a különféle eszméknek, életfelfogásoknak ellentmondásait a „Mindenség Urába” vetett hit oldhatja fel (83).

A VI., filmes fejezet 4 különféle feldolgozást tekint át: Szinetár Miklós tévéfilmjét (1969), Jankovics Marcell és Kass János animációs filmjét, Jeles András *Angyali üdvözet* c. játékfilmjét (1984). Mindkét animációs film újraalkotja a Tragédiát. Jankovics a különböző közlési csatornák összeszővődése által számtalan mitológiai, művelődéstörténeti asszociációt, szimbólumot,

kontextust villant fel az egyes színek mellé. Ádám álmát az animációs film médiumával közvetíti, ami használja a sűrítésre képes álomtechnikát. A film befogadása nemcsak szövegértési, hanem vizuális kompetenciát is feltételez (97, 102). Kass János *Dilemma* c. rövidfilmjének (1980) jelenetei a Tragédia struktúráját követik az alakulás-szétesés ritmusában. A film a pretextus világ- és eszmekritikáját teljesíti ki: az emberiség pusztulása determinált, de nem külső, kozmikus tényező okozza, hanem saját maga idézi elő a tudományos-technikai haladás eredményeképpen gyártott tömegpusztító fegyvereivel. A 19. században az ember az eszmékbe vetett hitét, a 20-21. században az egyedi létezés autonomitását mint lényegiséget veszítette el (107-108).

A *Tragédia* színreviteleiről a VII. fejezetben olvashatunk. A szerző Németh Andor, Koltay Tamás, Imre Zoltán és Kerényi Ferenc nyomán összegzi a drámai költemény és a színpadi előadások 1883 óta tartó kölcsönös gazdagítását. Paulay Ede Nemzeti színházbeli ősbemutatójához a mai előadások – távolodva vagy közeledve, de – viszonyulnak. Paulay rendezői felfogása, a történelmi korhűségű látványszínház köszön vissza Szikora János 2002-es, az új Nemzeti Színházat megnyitó rendezésében. Ezzel szemben Vidnyánszky Attila a Hevesi Sándor-féle stilizált misztériumjáték felfogást követi a mű 2011-es rendezésében a Szegedi Szabadtéri Játékokon. A napjainkban felnövő generáció számára lényeges, hogy a színházi előadások segítsék az önértelmezést, a reflektálást (118).

A monográfia mellékletében Máté Zsuzsanna: *Madách 200 - Láthatóvá tett laptöredékeim* Az ember tragédiájából címmel rendezett kiállításának 15 képe látható. Az alkotó-szerző nem csak a premédiummal szorosabb kapcsolatot létesítő, illusztrációszerű festményeket készített: a kiállítás ma is érvényes valóságelemeket hangsúlyozó fotómontázst, grafikát is tartalmaz.

Az embertragédiája 160 éve jelen van a magyar kultúrában. Transzformációi létben tartják, hiszen a művészeti alkotástól a szövegig és a szövegtől a műalkotásig is irányul értelemképzés. A transzformációk a pretextust/premédiumot értelmezik, vagy egyre növekvő szabadságfokot nyerve újraalkotják. A képzőművészetben lassú, az irodalomban, zenében sokkal dinamikusabb az eltávolodás. A film- és színházművészetben a közeledés és távolodás napjainkig megmarad. Máté Zsuzsanna monográfiája felhívja a tudományos kutatás figyelmét a Digitális Madách Archívum dokumentumtárra is.

A könyv a közoktatásban az irodalomórák ráhangoló, jelentésteremtő és reflektáló szakaszában egyaránt használható. Miért nehéz, és miért nem mondhatunk le mégsem *Az ember tragédiájának* tanításáról? A kötetből vett idézetekkel válaszolok:

„valahára födöztem föl egy igazi talentumot. Egy kézirat van nálam: »Az ember tragoediája«. Faust fele drámai kompositio, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Az első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló

irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni...” (Arany János)

„A 20. századnak nem volt olyan viszontagsága, amelynek érintése-csapása ne Madáchtól remélt – és kapott – volna választ, vigaszt vagy fölébe kerekedő fanyar mosolyt”. (Hubay Miklós)

Máté Zsuzsanna: *Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészet-tudomány felől.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 2023. 175 lap

Felhasznált irodalom

Arany János 2004: Arany János levele 1861. augusztus 25-én Tompa Mihálynak. In: Korompay H. János (szerk.): *Arany János Összes művei.* Universitas. Budapest. XVII. 574.

Hubay Miklós 2010: *„Aztán mivégre az egész teremtés?”* Napkút Kiadó. Budapest. 245.

Máté Zsuzsanna 2004: *Madách Imre, a poeta philosophus.* Bibor Kiadó. Miskolc.

Máté Zsuzsanna 2013: *A bölcsélet átlényegülése esztétikum má – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével.* Madách Irodalmi Társaság. Szeged.

Máté Zsuzsanna 2018: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben.* Madách Irodalmi Társaság. Szeged.